

Almaz Ülvi (Binnətova)

**Herat! Qədim Herat!
Dahilər yetişdirən Herat!
Ulu Herat - dahi Əlişir Nəvai-
nin doğulduğu, fəaliyyət göstər-
diyi və vəfat etdiyi şəhər!**

Ulu Herat - dahi Əlişir Nəvaiyə qol-qanad verən, ona zirvənin yollarını taybatay açan, türkcənin elmini, ədəbi dilini, sənətkarlığını cahanda yer almasına, tarixin yaddaşına, söz-sənət meydanında yer tutmasına səbəbkar olan şair təbli Sultan Hüseyn Bayqaranın doğulduğu və vəfat etdiyi şəhər!

Ulu Herat - Nəvai kimi dahilərin ustadını, pirini, şeyxini, qiblegahım - deyə atəyində namaz qıldıqları Əbdürəhman Caminin səcdə etdiyi şəhər!

Ulu Herat - Şah Qasım Ənvarın siğindiyi və bir qarış torpağında ona cənnət məkanın qapılarını açan şəhər!

Ulu Herat - Əsrləri heyratə salan miniatür məktəbinin, xəttatlıq elminin ustadı Kəmaləddin Behzadı yetişdirən şəhər!

Bu klassiklərin əsərlərindən qazandıqımız bəşəri və ilahi sevgi ilə Hindiquş dağlarının başı üstündən enincə içində bir həsrətə qovuşacaq eşqlə çırpınırsan.

Ulu Herat - ele göylərinədə, insan sənin sehr kəmədinə düşür. Heç o kəməndən sıyrılıb çıxmaq da istəmirsen, ele çırpındıqca çırpınmaq istəyirsən!

Havanın etrimi, buludlarının rəngimi, yoxsa minlərlə kilometr hündürlükdə belə görünən qırmızı Xorasan torpaqlarının qoxusunu Yerin çəkisinə tab gəlirmisən, səni bir andaca bağırna alır?!

Sübh təzədən oyanmış saçları pərişan qız qədar gözlənsən!
Herat! o qədar şirli - möcüzəli bir şəhərsən ki, şəninə söz tapmaq olmur.

Herat qədar səni özünə məftun edən bəlkə də ikinci bir yer - torpaq yoxdur.

Doğulduğum kəndim - torpağım qədar əzizsen, hənsüdüdən doymaq olmur, Herat!

**Sənə "Asiyanın qelbi" - dedilər!
Sənə "Xorasan incisi",
"Xorasanın canı" - dedilər!
Sənə "Dahilər məskəni" - dedilər!**

Sənə "Elmin-ədəbiyyatın-sənətkarlığın inkişafının qızıl dövrü" dedilər!

Nəvai, əsərlərində adına zaman-zaman Hiri, Həri, Herat deyə yazdı - hər nə deyilibsə, yazılıbsa, sənin pünhan gözəlliyinə yaraşdı!

Hiri - adının lüğəvi mənası

"Xəzinələr məkanı"dır.

Hərirud - adını səndən alan, yoxsa adını daşdığı çayının şirli suları aynaya kimi gözəlliyinin əksidir!

Heratı İskəndər Qalasından seyr edəndə bir ayrı aləmdir.

Heratın füsunkarlığı, sehiri, sevgisi, nadir memarlıq inciləri, yaşillığı, bol günəşi, təbiəti ilə insanı ele ovsunlayır ki, səni özündən alıb aparır özünün də donub qaldığı XV-XVI əsrlərin ağuşuna.

Herat ele bir nadir şəhərdir ki, özü də özünə vurğundur. Bəlkə də məhz bu sehrdir ki, o XV

bir addım yaxın göydə süzən quşlar, yanaraq heçə dönan, son anında dimdiyindən doğulan Sirmurğ xatırladı.

Herat haqqında qələm çalarkən kövrək duyğulara hakim ola bilmərsən, Hərirud çayının suyu kimi axıb gedərsən.

Səni viranə qoyan sovet ordusunun vəhşiliklərinin əks etdirən Muzeyin, hələ bundan sonra yaradılacaq muzeylərinin eksponatları - Taliblərin qiyaməti, amerikanın oyunları, başına daha sonra nələr, nələr gələcək hadisələri xatırladacaq əşyalar, tələyin şahidləri göz önümdə sıralandı.

Heratda "keşf etdim" - deyə tərif etmiş və bir cənnət məkan halına gətirəcək şəhər tikmişdi.

Bu günümüzdə gəlib çatan İsgəndər qalası ilə şəhərin bütün mənzərəsini seyr etmək mümkündür. İskəndər qalasına Ərk qalası, Herat qalası, da deyirlər. Bu qala o qədar böyük, o qədar ucadır ki, sanki göylə yer arasında dayaqdır. Yerli əhəlinin dediyinə görə, qala ele bir yerdə tikilib ki, burada yerlə göy arasında atmosfer boşluğu var - Eynilə Ciddədə Kəbənin yerləşdiyi məkan kimi. Ona görə oradan edilən dualar mələklərin vasitəsi olmadan Uca Allaha çatır.

rə son vermək üçün oğlu Miranşahı Herata göndərdi. Az sonra özü də Miranşahın arxasınca yola çıxaraq Heratı ele keçirməyə müvəffəq oldu. Bu zəfərdən sonra Əmir Teymur Heratdan ayrılmışdır. Beləliklə, 1383-cü ildən Əmir Teymurilər səltənətinə daxil olan Herat əvvəlcə Miranşah (1366-1408), sonra onun oğlu Şahrux Mirzə (1377-1447), Əbu Səid (1424-1469), Sultan Hüseyn Bayqara və başqa Teymurilər dövlətinin paytaxtı olmuşdur. Bu dövrlərdə Herat Orta Şərqi ticarət, sənətkarlıq və mədəniyyət mərkəzinə - böyük memarlıq və sənət, elm-ədəbiyyat yüksəkliyi ilə böyük bir mədəniyyət mərkəzinə, tarixdə dərin iz salacaq ucalığa çatmışdır.

Əlişir Nəvai zirvəsi həmin dövrdə fəth edilərək elmin, ədəbiyyatın, mədəniyyətin "qızıl dövrü" adını qazanmışdır.

XV əsrdə şəhər bir müddət Qaraqoyunluların rəhbərliyi altında idarə olunur. 1510-cu ildə isə Şah İsmayıl Xətai tərəfindən Səfəvilər dövlətinə qatılır.

Herat, tam on il sovet ordusu səni darmadağın etmək üçün nələrlə etmişdi ki, amma sən sınımadın, dimdik dayandın. Sovet İttifaqının 40-cı ordusu Əfqanıstan ərazisində olduğu müddətdə (25 dekabr 1979-15 fevral 1989) "beynəlmillətlik missiyasını" yerinə yetirərək 416 irimiqyaslı hərbi əməliyyatlarda iştirak edib. Bu ordu 20 min əfqanı öldürdü, təxminən bir o qədar də öz əsgeri öldürüldü. Bu tarixin mahiyyətini sovet ordusunun güllələdiyi 20 yaşlı şəhid-şair Ülvi Bünyadzadənin "Ömür yolu" və "Qansızlar" əsərlərində daha dərinləndirək deyə bilərik.

Sonra nə oldu?! Onun yerinə ölkə ərazisinə Amerika qoşunları da. Bu qədar də zülm olarmı? Sovet ordusunu lənətləyib öz gəlmişinə haqq qazandırmıq üçün Heratda muzey -Yeni Tarix muzeyi yaradıldı. Sovet ordusunun Əfqanıstanı hücumunu eksponatlarla sərgiləyən muzey. "Əfqanıstan ağrıları" kitabının eksponatları sırasına hədiyyə etdik.

İnşallah ki, növbəti muzey bu xalqın öz tələyinə, öz azadlığına həsr olunsun.

Düşmənlərinin sənin öz içindən yaratdığı "Taliban" (1995) hərəkatı illərdir ki, daha nələrlə etmir ki?

Əfqanıstan İslam Respublikasının ikinci ən böyük və iqtisadi mərkəzi olan şəhəri Heratın fars, puşt, özbək, türkmən, mərv, xəzər, tacik, bəlc və digər millətlərdən ibarət 1 milyon yarım əhalisi var. Paytaxtı Zahirəddin Məhəmməd Baburun sevdidi və əbədi məkan seçdiyi Kabil şəhəridir.

Herat bu gün sanki XV əsrdə donub qalıb.

Xudanın sirri!!!

Axi sənin fəzan Allah dərgahına açıqdır!!! Uca Allahımızdan sənə nəciz istəyirik, Herat, işğalçı düşmənlərin torpaqlarından çəkil-sinlər,

"Taliban" adı altında beyinləri, düşüncələri zəhərlənən övladların Herat adına öz yollarına düzəlsinlər.

Sən dahilər yurdusan, Herat! Sənin torpağından, suyundan dühalar yetişir, Herat!

Ulu Herat, sənə ele aşiq oldum ki... !

əsrde fəth etdiyi zirvədə heykəllənmiş, sanki o zamandan ta XXI əsrə qədər heç nədən xəbəri yoxdur.

Burada həyat - insanlar - cəmiyyət Əlişir Nəvai zirvəsi heyratından hələ də qopma bilməyib.

Gözəmi gəldin, nəzəmi toxundu, yoxsa, yeni bir eranın sükuttundanəm, Herat?!

Herata - Xoca Abdulla Ənsari türbəsi əhatəsində qurulan Məsələ kompleksinə daxil olanda qərib bir ruha dönürsən. 200 adamın yerləşə biləcəyi meydanında minlərlə insan eyni vaxtda ziyarət edir, kimsə bir-birinə toxunmadan ruh kimi o meydanı dolayıq, gəzir, ziyarət edir, uca Allaha dua edir, ona siğindiyini yalvarış duaları ilə bəyan edir! Möcüzədir, deyilmi?

Səni səndən qoparacaq bir aşiqin həsrətindənsənmi?

Buna İsgəndər, Ənsari, Teymur, Şahrux, Ənvari, Cami, Nəvai, Bayqara, Mirxond, Behzad, Hafizi Əbru, Sultanəli Məşhadi, Hüseyn Vaiz Kaşifi, Lütfi, Ətaullah Hüseyni hünərli, uca Allah pənahlı fitrətin istedadlı doğulmuş əli qılınclı (yoxsa, barmağı atom döyülməsində olan), qələm və qəlb sahibi, cürətini, qüdrətini silaha sariya biləcək, eşqini sözə, elmə, xəttatlıq və digər sənətlərə bükə biləcək zəka sahibi gərəkdir.

Bu qədar də ağırlara və qurşunlara dözən, tankın-torun tirtillərində xincimlənən, sinəsinə dağlar çəkilən, öz balalarını taliban adı ilə özünə qənim kəsdirən düşmən fitnəkarlığına dözümlü göstərən, səbr kasası dolsa da, daşdırmayan, bütün bunlarla belə dağınıqlığı -viranə görkəmi ilə gözəl Herat.

Bir möcüzəsən, Herat! Səni düşmən tapdığından xilas etmək üçün orta çağ geyimli, orta çəg təfəkkürlü, Allaha siğinan bir dərvişin zikr etməsinə şahid oldum.

Heyrətdən nə deyəcəyimizi bilmədik. Onun nə etdiyini, nə dediyini soruşduq. Xoca Abdulla Ənsari ruhuna siğınaraq Uca Allahdan torpağına, vətəninə, Heratına rahatlıq, dinclik, əmin-amanlıq, işğaldan-tapdaqdan xilas olunmasını arzulayırdı. Səsi zikr edir, yeni çəhiyir - dedilər (quşlar da cəh-cəh edir, allaha bizdən

Əfqanıstan torpağının gözəlliyini örpkəlayən bağ-bağatları, yaşillıqları min bir mözucə dastanıdır.

Başı qarlı dağlar əhatəsində binə edilən Herata gətdik, gözdük, gördük, amma doymadıq!

Toz-torpaqlı, dağınıq küçələrini ancaq qara pərdəli avtobusun pəncərələrindən seyr etdik.

Bazar-dükənini qara pərdəli avtobusun pəncərələrindən seyr etdik.

İnsanlarını dünyanın gelişmələrindən xəbərsizliyini qara pərdəli avtobusun pəncərələrindən seyr etdik.

Küçələrində görünən qara geyimli insanları qara pərdəli avtobusun pəncərələrindən seyr etdik.

Sükutunu qara pərdəli avtobusun pəncərələrindən seyr etdik.

Qara pərdəli avtobusla müqəddəs yerləri - Məsələ Kompleksini, Gövhərşad Beyim mədrəsəsinə, Əlişir Nəvai türbəsinə, Hüseyn Bayqara türbəsinə, məşhur beş uca minararı, amerikalıların yeni tikdirdikləri "Sovet Ordusunun Heratı - Əfqanıstanı işğal muzeyi"ni ziyarət etdik.

**Bütün bunlarla belə Heratı
yene görmək istəyirdik!**

**Çünki Herata aşiq olmaya bil-
mərsən!**

İslam ensiklopedik bilgilerinə istinad edərək Heratın tarixi haqqında bir neçə məlumatla tanış olaq: Herat tarixi antik çağlara dayanan və hazırda Əfqanıstanın qərb hissəsində, Hərirud çayının kənarında salınmış şəhərdir. Heratın adına çivi yazılı (bəşər tarixində istifadə edilən ilk yazı sistemi) qədim fars kitabələrində Həraiva, Zərdüşün "Avesta"sında və Yunan mətnlərində "Aria", "Areia" şəklində rast gəlinir. Yunan coğrafiyaçıları, bəreketli Hərirud vadisində yerləşən şəhərlər arasında Heratdan da bəhs edilir.

Qədim yunan tarixçisi Herodot bu şəhəri Orta Asiyanın buğda anbarı olduğunu yazır.

Beş min illik tarixi olan Herat e.ə. 330-cu ildə Böyük İskəndər tərəfindən fəth edildi. Dünyanın bir çox ölkələrini bir-bir zəbt edib, nəhayət də Xorasan - Herata çatan, buraların təbiəti və havası ona son dərəcə xoş gəlib. "Bu yer cənnət gülşənidir" "Dirilik suyu"nu

Bəli, insan o məkanda gəzərkən Allaha çox yaxın olduğu inamına dolur.

Əlişir Nəvai İsgəndər divarı deyərək ele bu qala divarlarını nəzərdə tutub yazıb.

İskəndərin Heratı fəth etməsindən sonra uzun illər İskəndəriyyə bölgəsi adlanıb.

Daha sonra isə şəhər Selevkilərin əlinə keçdi. M.ö. 167-ci ildə də şəhərə Parflar sahib oldu. Sasanilər (226-652) dönəmində Ağ Hun imperiyası ilə Sasanilər arasında olan savaşlarda Herat stratejik bir önəmə sahib idi.

786-809-su illər arasında şəhər Abbasilər tərəfindən idarə olunurdu. Herat 1000-ci ildə Qəznəvilərin, 1040-cı ildə isə Səlcuqların əlinə keçdi. Daha sonra Xarəzmşahlar sülaləsinin (1208-1209) bir parçası oldu.

1221-ci ildə Herat Çingiz xanın IV oğlu Toluyun əlinə keçdi. O, Heratı darmadağın edib, altını üstünə çevirdi.

Bir il sonra Cəlaləddin Xarəzmşah moğollara qarşı qazandıqı müvəqqəti qələbəsinə güvənərək şəhər əhalisinin böyük bir qismini qılıncdan keçirdi. Sağ qalanlar isə Şərqi Türküstana və Çinə qaçdılar.

1234-cü ildə Herat Ögedey Xan zamanında (1229-1241) yenidən tikildi. Moğolların istilası dövründəki dağıntıların nəticəsi olaraq karvan yolları Orta Asiyadan Hindistana və Çinə Herat vasitəsilə keçirdi. Moğollar 1244-cü ildə Gur mənşəli Şəmsəddin Kerti Herat hökmdarı təyin etmiş və onun təyinatı 1255-ci ildə Hülakü tərəfindən təsdiq edilmişdir.

Bu dövrdə (1255-1381) Herat mədəniyyət tarixində mühüm yer tutur.

Unutmayaq ki, tarixin öz qanunları varmış, bu qanunlar Heratın da tələyinə - tarixində çox şeylər yazmışdı. Bunun ən önəmli səbəblərindən biri də Heratın tarixi İpek yolu - karvan yolu üstündə salınması idi. Heratın başına nə gəldisə, məhz belə bir strateji məkanda yerləşməsi səbəbindən gəlirdi.

1381-ci ildə hakimiyyətə gələrək öz səltənətini qurmağa başlayan Əmir Teymur Xorasanı müxtəlif hakimiyyətlər arasında ardı-ardısı kəsilməyən mücadilələ-